

# Stepchildren of nature

## Krafft-Ebing

*Psychiatry, and the making of sexual identity*

Harry Oosterhuis

**Chicago (The University of Chicago Press) 2000**  
**321 blz., € 38,52**

'Wij worden als ziek beschouwd en helaas is dat een correcte analyse', zo noteerde een vijftigjarige homoseksuele man uit België in de loop van de jaren 1880. Nochtans stemde hij niet in met de wijdverbreide overtuiging dat homoseksualiteit een ziekte was. Zijn schertsende opmerking had juist tot doel om op de rampzalige gevolgen van deze overtuiging te wijzen. Een leven vol leugens over de eigen geaardheid kon immers niet anders dan tot mentale stoornissen leiden. In de dierenwereld ging het er net zo aan toe: een dier dat werd verhinderd de seksuele daden te stellen die tot zijn natuur behoorden, werd door hondsdoelheid overvallen.

Het autobiografisch tekstfragment van de man kwam terecht in een van de eerste uitgaven van 'Psychopathia Sexualis' (1886), een groots opgevatte studie waarin de Weense psychiater Richard von Krafft-Ebing een classificatie van seksuele afwijkingen presenteerde. Uit de talloze latere uitgaven van het werk bleek hoeveel homoseksuele mannen – advocaten, artsen, ingenieurs maar zo nu en dan ook arbeiders – de behoefte voelden om, per brief of tijdens een consultatie, op een vergelijkbare manier getuigenis af te leggen van hun seksuele geaardheid.

Deze getuigenissen vertonen opvallend veel constanten. Zo blijken concepten als

'natuur' en 'gezondheid' een belangrijke maar ook bijzonder ambigue rol te spelen in het verloop. De Belgische vijftiger bijvoorbeeld steunde op zijn persoonlijke beleving om aan te geven dat zijn 'natuur' gezond was, maar bleek tegelijkertijd de objectieerbare 'natuur' van de dierenwereld nodig te hebben om zijn argumentatie kracht bij te zetten. Meer algemeen verzetten vele correspondenten zich tegen de pathologisering van afwijkend seksueel gedrag, een stroming binnen de medische wetenschap waarvan – getuige de titel 'Psychopathia sexualis' – de arts op wiens steun zij hoopten nochtans een befaamd representant was. Zij deelden het referentiekader waarbinnen dit gemedicaliseerde denken functioneerde. Zij voelden zich vaak ziek – hun symptomen leken vaak op zenuwzwakte te wijzen – en hoopten op genezing. Tegelijkertijd onderstreepten zij hun normaliteit: zij wezen op hun inzet als dienaars van het vaderland en waren ervan overtuigd intrinsiek over alle kansen op een gelukkig en gezond leven te beschikken.

Krafft-Ebing nam deze getuigenissen ongecensureerd op in zijn werk en integreerde ze in zijn medische en door het degeneratiedenken geïnspireerde classificatiesysteem. Ook hij zond dus een dubbele boodschap uit. Hij gaf een stem aan wie verzet aantekende tegen de pathologisering van allerlei vormen van seksueel afwijkend gedrag, maar gebruikte deze tegelijkertijd in de opbouw van een steeds gedetailleerdere medische taxonomie van 'perversies'.

Deze ambiguïteit was geen toeval. Zij weerspiegelde de contradicties die eigen zijn aan een belangrijke paradigmawissel, *in casu* de omslag van een medisch-fysiologische naar een psychologische benadering van seksualiteit. Het is deze omslag die centraal staat in *Stepchildren of nature*, een studie over Krafft-Ebing van de hand van de Maastrichtse historicus Harry Oosterhuis. De ontdekking van Krafft-Ebings archief met veertienhonderd patiëntendossiers – waarvan er tweehonderd ook brieven en autobiografisch materiaal bevatten –, vormde de aanleiding tot het schrijven van dit werk. Het is een boek geworden waarin de soms verrassende microgeschiedenis van een arts en zijn 'patiënten' licht doet schijnen op de ruimere evolutie van onder meer psychiatrie en seksuologie rond de vorige eeuwwisseling.

De psychologisering van de seksuologie, die we gewoonlijk met Freud associëren, liet zich al uit Krafft-Ebings werk aflezen via de groeiende aandacht voor de levensgeschiedenis en de innerlijke gevoelens van zijn patiënten. Perversies waren voor de arts weliswaar functionele stoornissen – zij werden dus gezien als lichamelijk en naar die lichamelijke oorsprong bleef Krafft-Ebing onderzoek verrichten –, maar konden slechts vanuit de persoonlijkheid worden geïnterpreteerd. Gaandeweg gaf Krafft-Ebing ook 'normale' seksualiteit een meer psychologische invulling. Uit zijn contact met patiënten bleek immers steeds duidelijker dat seksuele interactie slechts bevredigend kon zijn als er ook sprake was van een relationeel gevoel van vervulling. Het discours waarin Krafft-Ebing deze vaststelling integreerde was sterk gekleurd door het romantische liefdesideaal dat al sinds 1800 opgang maakte.

De negentiende-eeuwse 'uitvinding' van heteroseksualiteit als norm wordt tegenwoordig gewoonlijk als een product van dat romantische ideaal gezien. Oosterhuis toont echter hoe datzelfde ideaal, in combinatie met de nieuwe medische en 'psychologische' interesse in seksualiteit, juist een relativering van de heteroseksuele norm kon stimuleren. Seksualiteit werd voor Krafft-

Ebing en zijn correspondenten eerder een relationele dan een procreatieve aangelegenheid. Ook homoseksualiteit kon in deze relationele termen worden gevat.

Mannenvriendschappen hadden lang een cultureel bestaansrecht genoten, maar waren enigszins gemarginaliseerd – of in elk geval van hun erotiek ontdaan – door de romantische gerichtheid op heteroseksualiteit. Zulke vriendschappen vonden nu een culturele opvolger in het nieuw gedefinieerde fenomeen homoseksualiteit. Deze evolutie vormde een onderdeel van een grotere verandering, met name dat van de groeiende seksualisering van bepaalde levenssferen. Seksualiteit werd een autonoom en expanderend domein, zoals bleek uit Krafft-Ebings succesvolle psychiatrische diagnostiek van allerhande perversies in seksuele termen.

Deze seksualisering doordrong evenzeer het individuele gevoelen van identiteit. Zoals zovele tijdgenoten ondernamen Krafft-Ebings correspondenten en patiënten een autobiografische zoektocht naar hun 'ware zelf'. Zij creëerden een seksuele identiteit die stilaan een eigen script, een vaste en dus collectieve narratieve structuur kreeg. Beginnend bij de schets van de eigen familiale achtergrond en de retrospectieve ontdekking van specifieke seksuele gewaarwordingen in de kindertijd en de puberteit, kon het relaas eindigen met de troostende ontdekking niet alleen te zijn. Het 'biechtmodel' dat het hedendaagse gepopulariseerde en spreken over seksualiteit in de media domineert, vindt – zoals Foucault al aangaf – zijn oorsprong in de negentiende-eeuwse psychiatrische omgang met seksualiteit.

Juist omdat zij identiteitsvormend was, mag die psychiatrische omgang niet worden gereduceerd tot het instrument van professionele macht en sociale controle dat Foucault en vooral diens epigonen ervan hebben gemaakt. Zo luidt tenminste één van de centrale stellingen in *Stepchildren of nature*. Oosterhuis onderstreept dan ook herhaaldelijk – iets té herhaaldelijk – het emancipatorische effect van Krafft-Ebings werk. Niet alleen gaf de arts in zijn

praktijk en in zijn werk een ruime plaats aan de individuele zelfexpressie van zijn patiënten. Zijn evoluerende visie op homoseksualiteit inspireerde bijvoorbeeld ook zijn pleidooien, die gericht waren tegen de strenge Duitse en Oostenrijkse wetgeving, waarin hij voor een beperkte strafbaarheid van homoseksualiteit pleitte. Op die manier kon de ontluikende homobeweging Krafft-Ebing naar voren schuiven als een wetenschappelijke autoriteit 'die aan hun kant stond'. Ook al erkende de arts pas in 1901, een jaar voor zijn dood, dat homoseksualiteit geen ziekte was, maar een natuurlijk 'lot'. Op een meer algemeen niveau toont Oosterhuis aan dat Krafft-Ebings patiënten invloed hebben uitgeoefend op zijn psychiatrische theorievorming. Dat is des te merkwaardiger omdat de negentiende-eeuwse algemene geneeskunde een evolutie in omgekeerde zin kende. De nieuwe methode van het lichamenlijk onderzoek verdrong het relaas van de patiënt als belangrijkste bron van informatie.

Oosterhuis heeft met virtuoze begaafdheid aangetoond dat Krafft-Ebings werk een belangrijk moment in het ontstaan van het modern concept van seksualiteit vormde. Dat dit concept op mannelijke leest was geschoeid, treedt in deze studie minder op de voorgrond. Krafft-Ebings patiënten en correspondenten waren voornamelijk mannelijke burgers. Dit impliceert echter – en Oosterhuis geeft dit ook aan – dat de emancipatorische effecten van zijn werk vooral in deze milieus moeten worden gezocht. Voor vrouwen die van de heteroseksuele norm afweken, viel er bij Krafft-Ebing weinig bevrijding of erkenning te krijgen. Zijn definities van seksuele perversies als sadisme waren dermate gegendered dat vrouwen überhaupt niet in aanmerking kwamen om als 'sadist' te worden waargenomen. Ook aan de thematiek van vrouwelijke homoseksualiteit besteedde de arts relatief weinig aandacht, al behandelde hij een aantal homoseksuele vrouwen in zijn praktijk. Terwijl hij mannelijke homoseksualiteit gaandeweg als een natuurlijk gegeven was gaan beschouwen, besloot hij dat de vrouwelijke

tegenhanger ervan veelal 'gecultiveerd' was, wat gezien het toenmalige natuurconcept zoveel betekende als 'niet natuurlijk'.

*Kaat Wils*